

TAVARİX-E BULGARİYA

Osman Karatay*

HUSAİN AMİRKHANOV, *TAVARİX-E BULGARİYA (BULGARSKİE XRONİKİ)*, ÇEV. A. M. AXUNOV, MARCANİ YAYINEVİ, MOSKOVA, 2010, 219 sayfa, ISBN 978-5-903715-23-7.

19. yy Tatar tarihçi-aydınlarından en önemlisi olan Şahabettin Mercânî'nin *Müstefâd'ül-Ahbâr*'ını Türkiye'de önce tıpkıbasım, ardından da aktarması ile tanıdık. Aynı dönemin yazarlarından Hüseyin Emirhan'ın *Tevârih-i Bulgâriye* adlı kitabı ise on yıl önce günümüz Tartarcasına aktarılmasından sonra,

* Doç. Dr. Osman Karatay, Ege Üniversitesi, TDAE, Bornova - İzmir.
karatay.osman@gmail.com

şimdi de Rusça çevirisi ile yayınlandı. Kazan 1883 baskısının tıpkıbasımını da kitaba dâhil. Eserin Moskova'da yayını ise son dönemde Rus başkentinin İslam konulu eserlerin ve de bilhassa Tatarların kitaplarının yayınında Kazan'a nazire yaparçasına öne çıkmasını temsil ediyor. Yayınevinin Mercânî'nin adını taşıması ayrı ve latif bir konu.

Hüseyin Emirhan ~1816'da Kazan'da doğmuş, önce bölge mollalarından, ardından Buhara âlimlerinden ders almış bir din bilginidir. Dini ilimlerdeki yetkisi sayesinde zamanla Tatar çevrelerinde temayüz etmiş, önemli görevlere getirilmiştir. 'Emirhaniye' medresesinde sürekli ders vermiş, aralarında bir tefsirin de bulunduğu 14 eser kaleme almıştır. Uzun ve verimli bir hayat geçiren Emirhan, 1893 yılında vefat etmiştir.

Ancak gerek içeriği, gerekse tanzimi bakımından *Tevârih-i Bulgâriye* çok önemli bir eser sayılamaz. Önemli daha çok döneminin şahidi olmasından kaynaklanıyor. Kitabının Petersburg'da sansürden geçtikten sonra yayınlanacağını bilerek yazan 19. yy'dan bir Tatar mollasının gözüyle o dönemi anlamak için birebir bir kaynak olduğu kuşkusuz. Bir taraftan Çarlık yetkililerini kızdırmamak için özenle seçilmiş kelimeler, bir taraftan da önemli bir kısmı Ruslar ile Tatarları ve genel olarak Türkleri karşı karşıya koyan tarihi gerçekler. Bunun için İslam'a karşı sert ve kesin hükümlerle yasaklayıcı siyasetleri bulunan çar ve çarîçeleri anlatırken, onları bu tutuma sevk eden sebepleri daha bir vurguluyor. Örneğin Çar 1. Aleksey'in (1645-1676) bütün mollaları ortadan kaldırıp bütün Müslüman kitaplarını

yakma emrine sebep olarak, onun mollaların halkı isyana ayarttığı inancı gösteriliyor. Bu bakımdan, kitabı okurken satır aralarına dikkat etmek gerekiyor.

Kitabın esas zayıflığı bundan değil, dediğimiz gibi içerik ve tanziminden geliyor. Ebü'l-Gazi Bahadır Han'dan alıntıyla başlayan ve ondan Oğuzname'yi nakleden eser (Bu arada Fikret Türkmen Bey'in *Kazan Oğuznamesi* neşrini büyük merakla bekliyoruz), daha sonra Reşidüddin'den naklen Cengiz Han ve haleflerinin dönemine geçiyor. Bunu Timur dönemi izliyor. Bu kitabın bir Timurname olduğunu söylemek mümkün, zira hemen her sayfada, hiç beklenmedik yerlerde dahi birdenbire karşımıza Timur çıkıyor. Onun Bulgar şehrini istilası ve Toktamış Han'a vurduğu darbe Altınorda için (haksız olarak) sonun başlangıcı olarak görülür, ama bölge tarihi için bu derece bir şöreti hak ettiğini söylemek yine de zordur. Ondan sonra kısa bir Bulgar bahsi vardır, ardından Orta İdil boylarının önemli şeyh ve âlimlerinden uzunca bir bahis başlar; kitabın yaklaşık yarısı bu konudadır. Bunun ardından çok kısa bahis ve cümlelerle Tatarların, daha doğrusu Kazan'ın Rus hâkimiyeti dönemine dair bazı kayıtlar sunulur. Buna yazarın kendi günlerindeki bazı gelişmeler, örneğin Osmanlı-Rus 93 Harbi gibi hadiseler de dâhildir. Osmanlı demişken, yazarın en değer verdiği kaynağın Kâtip Çelebi'nin *Cihannüma*'sı olduğunu da eklemeliyiz.

Bu kitap gelenekten hiçbir şekilde kopmamış bir 19. yy hocasının dünyasını yansıtıyor. Radlov ve İlminskiy gibi Rus âlimleriyle sıkı temasta bulunan ve onları ilmi zayıf-

lıklarıyla eleştiren Mercânî'nin aksine, Emirhan'ın yeni dünya ile böyle bir teması gözüküyor. Bu yüzden kitabın ilk sayfalarında 10. yy'dan *Hudud'ül-Âlem* veya 12. yy'dan *Mücmel'üt-Tevârih* gibi bir eseri okuyor zehabına kapılıyorsunuz. Şu var ki, Galile'den yedi asır önce dünyanın kendi etrafında dönen bir küre olduğunu söyleyen mezkûr 10. yy kitabı, coğrafyaya hâkimiyet açısından 19. yy sonunda yazılan bu eserden çok çok ileride duruyor. Emirhan dünyayı üç kıta (Asya, Avrupa ve Afrika) ve Okyanusya'dan ibaret sayıyor ve Amerika'yı zar zor kabulleniyor. 900 yıl önce ortadan kalkan Hazar'dan bir ülke olarak bahsediliyor.

Hindistan'ı Maveraünnehr'in doğusuna yerleştirerek, hiçbir Ortaçağ kaynağının yapmadığı bir hataya imza atıyor.

Yer bilgisinde bu hataları bulunan eserin, tarih konusunda geri kalması beklenmemeli. Örneğin kendi bölgesinin hâkimi olan Berke Han'ın Cengizogullarından ilk Müslüman yönetici oluşunu bilmiyor. Üstelik onun iddia ettiği İlhanlı mülkünün aksine, Altınorda'da İslam'dan dönüş yaşanmamıştır. Hüsamettin b. Şerafettin Müslimî'yi hem eleştiriyor, hem de izliyor. Sonradan düzeltse de, Yıldırım Beyazıt'ı İstanbul padişahı yapıyor; Timur'a Çin'i fethettiriyor. Müslimî'nin o sırada Çin'de Cengiz Han'ın hâkim olduğu iddiasını yererken, kendisi 18. yy'dan Nadir Şah'ı alıp Timur zamanına taşıyor, yanına da 12. yy'dan Hoca Ahmet Yesevî'yi getiriyor.

Kuşkusuz ne Emirhan'ın, ne de Müslimî'nin eserleri Timur veya Cengiz dönemi veya başka Ortaçağ vekayii için kaynak değildir. Onun

kitabı bu hataları tespit niyetinden ziyade, bir dönemin ruhunu ve anlayışını tespit niyetiyle okunmalıdır. Çok iyi bilinen, elde tarihi kayıtları bulunan dönemler için bile zaman bilgisinin belirsizleştiği, hadisatın efsane kisvesine büründüğü bir dönemi ve anlayışı temsil ediyor Emirhan. Bu bir taraftan hüznün sebebi iken, bir taraftan da belki biz çağdaş tarihçiler için bir talih vesilesi haline gelmektedir. Timur'un seferinde hangi eserlerin ortadan kalktığını veya Korkunç İvan veya 1. Aleksey'in hangi kitapları yaktığını bilmiyoruz. Ortaçağın çok zengin bir kültür alanının yazılı mirası günümüze neredeyse sıfırlanarak ulaşmışsa, kayıpların büyüklüğünü sadece tahayyül edebiliriz. Bu bakımdan, 19. yy'a kadar gelenek sürdüyse, bu gelenek içinde varlığını koruyan bilginin İdil boylarının eski tarihini anlamakta büyük önemi ve değeri olacaktır.

Biz daha önce Mercânî'nin eski Bulgar devletinin sınırlarını tarifindeki esrarengizliğe işaret etmiştik. Buna göre, Maveraünnehr'i içeren Bulgar ülkesi, batıda Rusya içlerine kadar ulaşmaktadır. Bu kuşkusuz Akhun dönemine gelmekte, yani çok eski bir zaman bilgisine işaret etmektedir. Öbür türlü, İslamî kaynakların hiçbirinde Orta Asya'da bu şekilde bir Bulgar hâkimiyeti bulunduğu dair açık bir kayıt bulunmaz. Dolayısıyla, eğer kendisi gelecekte korunan bir bilgiye işaret ediyorsa, Bulgar-Tatar hafızasının çok eski dönemlerin izlerine vakıf olduğunu düşünmeliyiz. Aynı şeyi daha net çizgilerle Emirhan'da görüyoruz. Yer bilgisinin zayıflığını belirtmiştik. Maveraünnehr'in tarifini komşuları bağlamında kuzeyine

Türkistan'ı koymak suretiyle gayet iyi yapar. Bu bölgeyi ve etrafında nerelerin bulunduğunu çok iyi bilir. Ve işte bu bölgeye eski Bulgar yurdunu yerleştirir.

20. yy tarihçiliğinde bu bilgi bulunmaz. Bulgarların Orta Asya yurtları konusu hızlı geçilir. Konuya biraz dalmak isteyenler Güney Sibirya'daki Tieh-le boy birliğini veya Çin kaynaklarında yine oralarda geçen ve *Bu-* ile başlayan bir iki topluluğu -sadece tahmini olarak- Bulgarlara bağlamaya çalışırlar. Bizler, ilhamımızı ve çıkış kararımızı Mercânî veya Emirhan'dan almamak üzere, çok uzun çabalardan ve mevcut kaynakçanın çok dikkatli bir tetkikinden sonra böyle bir sonuca ulaşabildik (bkz. Karatay, O., "Ziezi ex quo Vulgares: Orta Asya'da Bulgar Aramak", *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, III/5 (2008), s.48-67). Bu bilginin geleneği en katı haliyle temsil eden eserlerde bulunması şaşırtıcıdır. Üstelik bizim Anadolu'ya göçümüzün basitliği İdil boylarında yoktur. Orada önce Kafkas ve Karadeniz bozkırlarına göçülmüş, yüzyıllar sonra ulus parçalanmış ve sadece bir bölümü Orta İdil'e vasil olmuştur. Bizde doğudan gelen herkes Horasan'dan gelir. Gerçek böyle olmamakla birlikte, en kısa ve kesin tarif budur. Maveraünnehr ise aydın kültürüne ait bir kavramdır. Halk dilinde geçmez. Horasan'ın enginliğine mukabil, Maveraünnehr dar ve sınırları belli bir bölgeyi anlatır.

Dolayısıyla burada kavle alınması gereken bir bilgi saklanıyor gözükmemektedir. Elbette bu bilgiye peşin tabi olmak sözkonusu olamaz.

Hatta yukarıda bahsettiğimiz Oğuzname bahsinde araya Bulgar şehrinin 4386 senesinde kurulduğu cümlesini sokuşturur. Ebülğazi’de tabii ki böyle bir bilgi yoktur. Hatta Bulgar’dan hiç bahis yoktur. İsrailiyat’a göre MÖ 1107 civarına giden bu tarih ayrıntılı ve iddialı bir sayı olduğu için ikna edici gözükse de (tarihçilikte yuvarlak rakamlar göz ardı edilirken, ayrıntılı sayılara biraz daha fazla dikkat sarfedilir), MÖ 12. yy sonundan bir hadisenin ne şekilde olursa olsun bu katiyetle hafızalarda ve kayıtlarda kalmasına ihtimal vermek mümkün gözüküyor. Hele ki yazılı kültürün fazla güçlü olmadığı ve de İslamî dönemin ürünlerinin Ortaçağ sonlarında ortadan kaldırıldığı bir ortamda. Unutmayalım ki, Bulgar kentinin kurulduğu iddia edilen günlerde yıkılan Troya için tam tarihi bilmiyoruz. Hem de Eski Yunan’dan günümüze ulaşan belge ve bilgi zenginliğine rağmen.
